

BUDJET XARAJATLARI SAMARADORLIGI, DAVLAT DASTURLARI VA JAMOAT MANFAATI NUQTAI NAZARIDAN ICHKI AUDIT YO‘NALISHLARINI KENGAYTIRISH

Saitmuratov Saitmumarat Masharip o‘g‘li

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti dotsenti, PhD

E-mail: saitmuratovsaitmurat@gmail.com

ORCID: 0009-0008-2048-319X

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21102768>

Annotatsiya. Tezida budjet tashkilotlarida ichki audit yo‘nalishlarini an‘anaviy muvofiqlik (qonuniylik) tekshiruvidan budjet xarajatlari samaradorligi, davlat dasturlari natijadorligi va jamoat manfaati nuqtai nazariga kengaytirish masalalari ko‘rib chiqiladi. Samaradorlik (3E), dasturiy va ijtimoiy ta‘sir auditi yo‘nalishlari hamda ularni joriy etish bosqichlari taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: ichki audit, samaradorlik auditi, davlat dasturlari, natijaviy budjet, jamoat manfaati, shaffoflik, hisobdorlik.

Kirish. An‘anaviy ichki audit asosan budjet mablag‘larining qonuniy va maqsadli sarflanishini, ya‘ni muvofiqlikni baholashga qaratilgan. Biroq davlat moliyasini boshqarishda natijaviy (dasturiy) budjetlashtirishga o‘tilishi, davlat dasturlarining ko‘payishi hamda «Ochiq budjet» orqali jamoatchilik nazoratining kuchayishi ichki audit oldiga yangi vazifalarni qo‘ymoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 14-fevraldagi PQ-128-son qarori budjet xarajatlari samaradorligini oshirishni ustuvor vazifa sifatida belgilaydi. Shu bois ichki audit yo‘nalishlarini sarflangan mablag‘ning miqdoridan uning natijasiga va jamoat manfaatiga qaratilgan baholashga kengaytirish dolzarb hisoblanadi.

Budjet xarajatlari samaradorligi nuqtai nazaridan

Ushbu yo‘nalish ichki auditni muvofiqlik auditidan samaradorlik auditiga (performance audit) kengaytiradi. Baholash xalqaro amaliyotda qabul qilingan «uch E» mezonida olib boriladi: tejamkorlik (economy) — resurslarning eng kam xarajat bilan jalb etilishi; samaradorlik (efficiency) — sarflangan resurs va olingan mahsulot (xizmat) nisbati; natijadorlik (effectiveness) — qo‘yilgan maqsad va erishilgan natijaning mosligi. Ichki audit nafaqat «mablag‘ qonuniy sarflandimi?», balki «sarflangan mablag‘ ko‘zlangan natijani berdimi va arzon yo‘l bormidi?» degan savollarga javob beradi. Buning uchun xarajat birligiga to‘g‘ri keladigan natija ko‘rsatkichlari, muqobil variantlar tahlili va o‘xshash tashkilotlar bilan qiyosiy (benchmarking) baholash qo‘llaniladi.

Davlat dasturlari nuqtai nazaridan

Davlat va hududiy dasturlar ko‘p miqdordagi budjet mablag‘larini o‘zlashtiradi, shu bois ichki audit yo‘nalishlarini dasturiy auditga kengaytirish zarur. Dasturiy audit dasturning butun «hayot tsikli»ni qamrab oladi: maqsad va vazifalarning aniq belgilanganligi hamda ko‘rsatkichlar (KPI) o‘lchanuvchanligi; moliyalashtirishning dastur tadbirlariga muvofiqligi; rejalashtirilgan va amalda erishilgan natijalarning solishtiruvi; kechikishlar, o‘zlashtirilmagan mablag‘lar va takroriy moliyalashtirish holatlarini aniqlash. Audit dasturning nafaqat moliyaviy ijrosini, balki maqsadli ko‘rsatkichlarga erishish darajasini va resurslardan oqilona foydalanishni baholaydi, bu esa keyingi dasturlarni takomillashtirishga xizmat qiladi.

Jamoat manfaati nuqtai nazaridan

Budjet — jamoat puli bo‘lgani uchun ichki audit yo‘nalishlari jamoat manfaati va ijtimoiy ta‘sirni baholashga ham kengaytirilishi lozim. Bu yo‘nalish xizmatlar sifati va aholi qoniqligini,

mablag'lar taqsimotidagi adolat va hududiy tenglikni, shaffoflik va hisobdorlikni («Ochiq budjet» ma'lumotlarining to'liqligi va o'z vaqtidaligini) hamda fuqarolar ishtirokidagi audit signallarini qamrab oladi. Auditorlik xulosalari faqat ichki hujjat bo'lib qolmay, jamoatchilikka hisobdorlikni mustahkamlashga va aholi murojaatlarida qayd etilgan muammolarni tizimli bartaraf etishga yo'naltiriladi.

1-jadval.

Ichki audit yo'nalishlarini kengaytirish

Nuqtai nazar	Asosiy savol	Baholash mezonlari / vositasi
Xarajat samaradorligi	Mablag' natija berdimi va arzonroq yo'l bormidi?	3E (tejamkorlik, samaradorlik, natijadorlik), benchmarking
Davlat dasturlari	Dastur maqsadli ko'rsatkichlariga erishildimi?	KPI ijrosi, reja-fakt solishtiruv, o'zlashtirish tahlili
Jamoat manfaati	Xizmat aholi manfaatiga xizmat qildimi?	Xizmat sifati, qoniqish, shaffoflik, fuqaro ishtiroki

Xulosa. Ichki audit yo'nalishlarini budjet xarajatlari samaradorligi, davlat dasturlari natijadorligi va jamoat manfaati nuqtai nazariga kengaytirish auditni mablag'ni hisoblashdan natijani va qiymatni baholashga aylantiradi. Bu yondashuv budjet mablag'laridan oqilona foydalanishni rag'batlantiradi, davlat dasturlari samaradorligini oshiradi va jamoatchilikka hisobdorlikni mustahkamlaydi. Kengaytirishni bosqichma-bosqich — avval samaradorlik ko'rsatkichlari tizimini shakllantirish, so'ngra dasturiy va ijtimoiy ta'sir auditini joriy etish hamda auditorlarning tegishli malakasini oshirish orqali amalga oshirish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. O'zbekiston Respublikasining Budjet kodeksi. — Toshkent, amaldagi tahrir. [Elektron resurs]. — <https://lex.uz>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasi Davlat budjeti xarajatlarning samaradorligini yanada oshirish va davlat moliyaviy nazorati organlari faoliyatini takomillashtirish to'g'risida»gi PQ-128-son qarori, 2022-yil 14-fevral.
3. INTOSAI. ISSAI 3000 — Standard for Performance Auditing. — Vienna: INTOSAI.
4. The Institute of Internal Auditors (IIA). Global Internal Audit Standards. — Lake Mary, FL: The IIA, 2024.
5. OECD. Performance Budgeting in OECD Countries. — Paris: OECD Publishing.